



“SƏFƏVİLƏR DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ALİMLƏRİNİN SON TƏDQIQATLARINDA”

Noyabrın 30-da Xəzər Universitetinin Tarix və arxeologiya departamenti tərəfindən “Səfəvilər dövrü Azərbaycan alimlərinin son tədqiqatlarında” mövzusunda elmi seminar keçirildi. Seminarda Xəzər Universitetinin, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının və Bakı Dövlət Universitetinin mütəxəssisləri məruzələrlə çıxış etdilər. Xəzər Universitetinin bir qrup tələbəsinin də iştirak etdiyi tədbir qarşılıqlı polemikalar və diskussiyalar şəraitində üç saat ərzində davam etdi.

Seminarın əvvəlində Xəzər Universitetinin Tarix və arxeologiya departamentinin müdiri, tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Roza Arazova** qonaqları və iştirakçıları salamladı və seminarın işinə uğurlar arzula-

dı. Mövzunun tariximiz üçün aktuallığından bəhs edən natiq Azərbaycanda Səfəvi tarixinin ən görkəmli tədqiqatçısı olmuş və bu il vəfat etmiş tarixçi alim, AMEA-nın müxbir üzvü Oqtay Əfəndiyevin bu sahədəki araşdırmalarını və onun ötən əsrin 90-cı illərində Xəzər Universitetindəki fəaliyyətini xatırladı. 1997-ci il sentyabrın 24-26-da Şah İsmayıl Xətai haqqında ilk beynəlxalq konfransın məhz Xəzər Universitetində keçirildiyini bildirən R.Arazova Səfəvi tarixi ilə bağlı mütəxəssislər arasında fikir mübadiləsinin vacibliyini vurğuladı.

(Ardı səh. 14-də)

UNİVERSİTET XƏBƏRLƏRİ

“SƏFƏVİLƏR DÖVRÜ AZƏRBAYCAN ALİMLƏRİNİN SON TƏDQİQATLARINDA”

(Əvvəli səh. 9-da)

Seminarı giriş sözü ilə AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Qafqaz tarixi şöbəsinin Dərbənd elmi qrupunun rəhbəri, tarix elmləri doktoru, professor **Şahin Fazil** açaraq, Səfəvi dövrünün Azərbaycan tarixindəki roluna toxundu: “Səfəvi dövrü Azərbaycan tarixində dərin iz qoymuşdur. Səfəvi dövlətinin ilkin mərhələdə Azərbaycan dövləti olması haqqında ilk fikir İ.P.Petruşevski tərəfindən səsləndirilmiş, daha sonra isə Oqtay Əfəndiyev bu fikri inkişaf etdirərək və elmi faktlarla qüvvətləndirərək konsepsiya halına salmışdır.



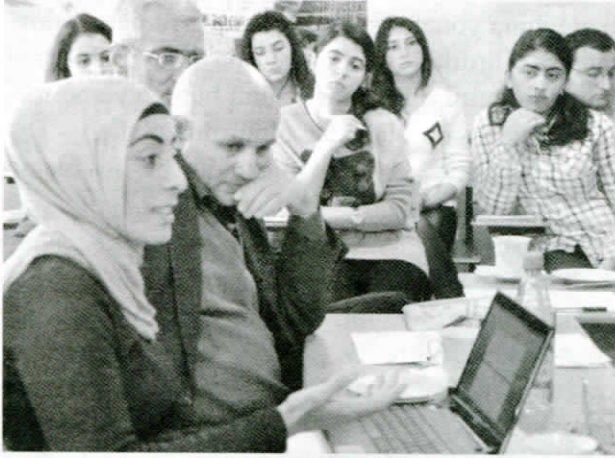
Oqtay Əfəndiyev bu mövzuda iki monoqrafiya nəşr etdirmiş və haqlı olaraq, XVI əsr Azərbaycan Səfəvilər dövləti konsepsiyasını ortaya qoymuşdur. Bu, o zaman üçün çox böyük bir cürət və lazımlı bir addım idi. Bu konsepsiya o demək idi ki, orta əsrlərdə, ermənilərin ciddi bir dövlətçilik ənənəsi olmadığı dövrlərdə biz qüdrətli imperiyaları idarə edirdik. Doğrudur, əcnəbi tarixçilərin bir çoxu, xüsusilə də Qərb ölkələrinin və İranın alimləri Səfəvilər dövlətinin XVI əsrdə Azərbaycan dövləti olması fikrini qəbul etmirlər, lakin eyni zamanda, biz onların bu konsepsiyaya qarşı tənqidi fikirlərinin də şahidi olmamışıq. O.Əfəndiyev XVI əsrdə Səfəvilər dövlətinin Azərbaycan dövləti olduğunu əsaslandırdı, digər bir tarixçimiz Əbülhəsən Rəhmani isə I Şah Abbasdan etibarən Səfəvilər dövlətinin İran dövlətinə çevrildiyini irəli sürdü. Biz hamımız O.Əfəndiyevin tələbələriyik. Mənim də fikrim belədir ki, I Şah Abbasa qədər bu dövlət tamamilə Azərbaycan Səfəvilər dövlətidir və belə də adlandırılmalıdır. Əgər XVI əsrdə İran Azərbaycana tabe idisə, sonradan Azərbaycan İrana tabe oldu”.

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru **Dilavər Əzimli** (BDU Tarix fakültəsi) “Azərbaycan Türk dövlətçilik sistemində qızılbaşlıq” mövzusunda məruzəsində qeyd etdi ki, “Orta əsr sufi təriqətləri içərisində Səfəviyyə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında və fəlsəfi-ədəbi fikir tarixində mühüm rol oynamışdır. Şeyx Səfiəddindən başlayıb I Şah İsmayıl qədər davam edən bu hərəkatın nəticəsi olaraq 1501-ci ildə Azərbaycan Səfəvilər dövləti qurulmuşdur. Səfəvilərin iqtidara gəlməsinə qədər keçən iki əsr ərzində təriqət köklü dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Ümumilikdə isə, Azərbaycan nəinki sufi cərəyanlarının toplaşdığı ərazi olmuş, eyni zamanda bəşəriyyətə sufi sistemində özünəməxsusluğu ilə seçilən Xürrəmlik, Hürufilik, Səfəviyyə kimi təriqətləri bəxş etmişdir. Həm xürrəmilər, həm hürufilər, həm də qızılbaşlar qarşılıqlı olaraq dövlət qurmağı məqsəd qoymuş hərbi-siyasi doktrinalara malik idilər. Səfəvilər təsirli ideoloji təbliğat əsasında türk tayfalarını təşkilatlandıraraq, mərkəzi Azərbaycanda yerləşən güclü bir dövlət aparatı yaratmışdılar”.



Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru **Zivər Hüseynova** (Xəzər Universiteti, Şərq dilləri və din araşdırmaları departamenti) Səfəvi dövrünə aid türkçə məktublar barədə məlumat verdi: “Türk dili Səfəvilər dövləti daxilində hələ əvvəlki əsrlərdən bəri dövlət dili olan fars dili ilə yanaşı rəsmi dil səviyyəsinə çatmışdır. Bu dövlətin baniləri türk əsilli tayfalardan ibarət olduqları üçün türk dili sarayda, dövlət rəsmiləri və ordu mənsubları arasında geniş şəkildə istifadə olunurdu. Sözügedən dövrdə türk dilində fərmanlar verilir və başqa dövlətlərlə rəsmi yazışmalar aparılırdı. Belə ki, Səfəvi sarayından

digər dövlətlərin ünvanına və digər saraylardan Səfəvilərin ünvanına ana dilimizdə məktublar göndərilirdi. Belə məktublar müxtəlif məcmualərdə və tarixi mətnlər daxilində əksini tapmışdır. İran tarixçisi Əbdülhüseyn Nəvai tərəfindən dərc olunmuş sənədlər toplusunda I Şah Abbasın qələmindən çıxmış türkçə məktub bu baxımdan diqqəti cəlb edir”.



Tarix üzrə fəlsəfə doktoru **Tahir Cəfiyev** (AMEA Tarix İnstitutu) “Çaldıran döyüşünə dair yeni faktlar” adlı məruzəsini iştirakçıların nəzərinə çatdırdı: “Biz bu məruzəni hazırlayarkən XVI əsr Osmanlı tarixşünaslığının ən görkəmli nümayəndələrindən olan Xoca Sədəddin Əfəndinin “Tacüt-təvarix” əsərinin zəngin materiallarına əsaslanmışıq. Bu mənbənin təhlili I Şah İsmayılın hərbi sənəti tarixini dərinlən bildiyini və döyüşdən əvvəl dəqiq hərbi plana malik olduğunu göstərir. Döyüşün təsviri əsasında bu qənaətə gələ bilərik ki, I Şah İsmayılın öncədən vuruşu necə aparacağı barədə aydın təsəvvürü olmuşdur. Belə ki, o, ordusunun əsas qüvvəsini iki qola bölmüş və Osmanlı qoşunlarına cənablardan zərbə vurub, onların arxasına keçməyi planlaşdırmışdır. Lakin Osmanlının uğurlu müdafiə taktikası onun bu planına mane oldu. Çaldıran məğlubiyyəti Osmanlı – Səfəvi ixtilafının qısa həlli olmayıb, bu iki dövlət arasında meydana çıxmış müharibənin yalnız başlanğıc mərhələsi idi”.

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru **Fərəh Hüseyin** (AMEA Tarix İnstitutu) son bir il ərzində İstanbulda elmi tədqiqatlar aparmışdır. Xanım məruzəçi Türkiyənin ən mühüm dövlət arxivlərindən birində mühafizə edilən 1728-ci il tarixli “İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri” haqqında məlumat verdi: “Başbakanlıq Osmanlı Arxivində Şimali və Cənubi Azərbaycanın müxtəlif əyalətləri ilə bağlı mühafizə olunan təhrir dəftərləri həmin vilayətlərin Osmanlı hakimiyyəti altına keçdiyi iki dövrə – XVI əsrin sonu və XVIII əsrin əvvəllərinə aiddir. Həmin dövrlərdə İrəvan əyalətinə aid ikisi müfəssəl, dördü

icmal, birisi də sicil olmaqla yeddi dəftər tərtib olunmuşdur. Bunlardan biri – 1728-ci ilə aid “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri” 1996-cı ildə Ziya Bünyadov və Hüsəməddin Məmmədov (Qaramanlı) tərəfindən nəşrə hazırlanmışdır. Hal-hazırda üzərində çalışdığımız “İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri” İrəvan bəylərbəyliyiyyətinin sosial, iqtisadi, demografik durumunu daha təfərrüatlı şəkildə əks etdirməkdədir”.

Tarix elmləri doktoru **Xeyirbəy Qasimov** (AMEA Tarix İnstitutu) Azərbaycan səfəvişünaslığının banisi olan Oqtay Əfəndiyevin həyat və fəaliyyətindən söz açdı: “Sabitlik, ardıcılıq və məqsədyönlülük O.Əfəndiyevin elmi fəaliyyətinin başlıca xüsusiyyətlərindən idi. O.Əfəndiyev hələ gənc çağlarından Azərbaycan tarixi problemlərinin qoyuluşu tərzində və həlli təcrübəsində özünə qədərki mövcud fikir və mövqelərə köklü dəyişikliklər etmiş, yeni metodoloji prinsiplər hazırlamışdır. O, XX yüzilliyin ortalarında Azərbaycan tarix elminin müasir, yeni təkamül mərhələsinə yüksəldilməsində böyük rol oynamış alimlərimizdən”.



Tarix üzrə fəlsəfə doktoru **Zülfüyyə Vəliyeva** (AMEA Şərqsünaslıq İnstitutu) “Şah-Allah mifinin dağılması və ya Qızılbaş ideologiyasının sonu: modern Azərbaycan cəmiyyətinin yaranmasına təsiri” mövzusunda məruzə etdi: “Çaldıran məğlubiyyəti Şah İsmayılın mistik şəxsiyyətinə böyük zərbə vurmuşdur. Bu tarixdən etibarən Səfəvi dövlətinin idarəsində qızılbaş əmirlərlə bürokrat əyanlar arasında ciddi mövqe mübarizəsi başlamışdır. Şah – Allah mifinin Çaldıranla ortadan qalxması ənənəvi tanrı – krallığın sonunu başlatmış və zamanla Səfəvi dövləti modern Azərbaycan tarixçiləri tərəfindən “farslaşma” adlandırılan proses içərisinə girmişdir. Səfəvi dövlətinin yaşadığı bu proses əslində utopik hökmdar mifinin dağılması və onun yerinə

real bir monarx hakimiyyətinin təsis olunması idi. Bu prosesin türklük və ya farslıqla əlaqələndirilməyə çalışılması modern Azərbaycan və İran cəmiyyətləri üzərində neqativ təsirə səbəb olmuşdur. Bir-birinə zidd kimi göstərilən bu cəmiyyətlər tarixi ortaqlıqlarını tarixi düşmənlik kontekstinə çəkmişdir. Bu durum XX əsrin əvvəllərində tarixi zərurət kimi yaranan modern milli dövlətlərin gərəyi idi. Bu baxımdan Səfəvi dövlətində ortaya çıxan hadisələrin doğru izahı Azərbaycan cəmiyyətinin gələcək tarixi perspektivi üçün əhəmiyyət daşıyır". Daha sonra natiq Azərbaycan alimlərinin Səfəvi dövrü ilə bağlı tədqiqatlarının toplanacağı internet saytının yaradılması istiqamətində çalışmağa başladıklarını və iştirakçıların hər birindən bu prosesə dəstək gözlədiklərini bildirdi.

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru **Mübariz Ağalarov** (AMEA Tarix İnstitutu) "XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycan Səfəvi dövlətindən Osmanlı sarayına gedən elçilər" mövzusunda çıxış etdi: "XVI-XVII yüzilliklərdə Səfəvilər dövləti ilə Osmanlı imperiyası arasında mütəmadi olaraq hərbi-siyasi və diplomatik münasibətlər mövcud olmuşdur. Təəsüflər olsun ki, Səfəvi - Osmanlı münasibətləri araşdırılarkən, bu münasibətlərin hərbi-siyasi tərəfləri qabarıq şəkildə tədqiq olunsada, bu dövlətlər arasında mövcud olan diplomatik əlaqələr diqqətdən kənar qalmışdır. XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycan Səfəvilər dövlətindən İstanbula onlarla elçi heyəti göndərilmişdir. Müxtəlif vaxtlarda Səfəvi sarayından İstanbula gedən elçilər – Tacəddin Həsən xəlifə, Şahqulu Qacar ağa, Fərruxzad bəy, Kəmaləddin Təbət ağa, Məhəmməd sultan Toxmaq, Mehdiqulu xan Ustaclu və digərləri Səfəvi - Osmanlı münasibətlərinin normallaşmasında və möhkəmlənməsində mühüm rol oynamışlar".

Bu sətirlərin müəllifi **Namiq Musalı** "Səfəvi kabusu: Osmanlının qorxulu rəyası" mövzusunda məruzə etdi: "I Şah İsmayıldan öncə Osmanlını təhdid edən heç bir qüvvə onu daxildən parçalaya biləcək gücə malik olmamışdır. Anadolu qızılbaşları Şah İsmayıl Xətaiyə xilaskar kimi baxır, onun şəxsiyyətini müqəddəsləşdirir və onu mürşidi-kamil hesab edirdilər. Səfəvi - Osmanlı müharibələri iki tərəfin sadəcə hərbi qüvvələrinin qarşıdurmasından ibarət deyildi. Bu müharibələr, iki ordunun savaşından daha çox, Osmanlıların maddi qüvvəsinə qarşı Səfəvilərin mənəvi gücünün savaşı idi. Osmanlıların əsas etibarilə top-tüfənglə aparmağa

çalışdıqları bu müharibələri Səfəvilər təkəcə silahla deyil, həm də qızılbaş ozanlarının sazı ilə, sözü ilə, Xətai şeirləri, Şeyx Səfi buyuruqları ilə yürüdürlər. Osmanlılar Səfəvilərə qarşı xalq kütlələrinin geniş çıxışlarını təşkil edə bilmir və Səfəvilərə daxildən zərbə vurmağı bacarmırdılar. Halbuki, Səfəvilər istədikləri zaman Anadoluda Osmanlı səltənəti əleyhinə yönəlmiş gerçək xalq üsyanlarını alovlandıra bilirdilər. Bu, ilk növbədə Səfəvi şahlarının mürşidi-kamil obrazında özünü büruzə verən mənəvi iqtidarı ilə əlaqədar olmuşdur. Səfəvi - Osmanlı qarşıdurması hərbi müstəvidə başlıca olaraq Səfəvi torpaqlarında getdiyi halda, ideoloji savaş əsas etibarilə Osmanlı ərazisində gedirdi. Qarşıdurmanın hərbi müstəvisində hücum edən tərəf Osmanlılar idisə, ideoloji savaş meydanında hücum edən tərəf Səfəvilər idilər".

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru **Vurğun Əyyub** (Xəzər Universiteti Azərbaycan dili və ədəbiyyat departamenti) çıxışlara münasibətini bildirdi və tarixi araşdırmalar zamanı terminologiyaya xüsusi diqqət yetirilməsinin vacibliyindən danışdı: "Mən Türkiyənin Qars şəhərində universitetdə dərslər deyərəkən və beynəlxalq konfranslarda iştirak edərkən, Səfəvi mövzusu ilə bağlı bir çox polemikaların şahidi olmuşam. Bu polemikalar zamanı, adətən, bizim tarixçilər Səfəvilərin, Türkiyə tarixçiləri isə əsas etibarilə Osmanlıların mövqeyini müdafiə edirlər. Bu məsələdə ortaq məxrəcə gəlməyin vacibliyi hamımıza aydındır. Şah İsmayıl Xətai Azərbaycanda sevildi kimi, Türkiyədə də müəyyən dairələrdə sevilən bir şairdir. "Söz" şeirini bəzən Yunus Əmrəyə, bəzən də Xətaiyə aid edirlər. Anadoludakı bəzi türk şairləri öz şeirlərini Xətainin imzası ilə yazmışlar. Bütün bunlar bizim ortaq tariximiz və mədəni irsimizdir".

Sonda iclasa yekun vuran R.Arazova seminarın faydalı olduğunu, bu tədbirlərin davamlı xarakter alacağına inamını qeyd etdi və bütün iştirakçılara təşəkkürünü çatdırdı.

Namiq Musalı,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Xəzər Universiteti Tarix və arxeologiya
departamenti